

נעם פרנקל

הקורא מכאן ואילך לא הפסיד

א. פתיחה

כחלק מהדיונים במשניות לגבי זמני קריאת שמע, המשנה (ברכות א, ב) דנה בסוף זמן קריאת שמע של שחרית. דעת תנא קמא היא שניתן לקרוא קריאת שמע עד הנץ החמה, ואילו דעת רבי יהושע היא שניתן לקרוא עד סוף שלוש שעות. נימוקו של רבי יהושע הוא שעד שלוש שעות יש אנשים שקמים – בני המלכים. לכאורה הדיון במשנה היה יכול להיגמר בזה, אך המשנה מוסיפה:

הקורא מכאן ואילך לא הפסיד כאדם הקורא בתורה. (שם)

אדם שקורא לאחר הזמן שנקב רבי יהושע לא הפסיד, כאדם הקורא בתורה. הגמרא דנה במשמעות הביטוי 'לא הפסיד':

אמר רב חסדא אמר מר עוקבא, ובלבד שלא יאמר יוצר אור. מיתבי: הקורא מכאן ואילך לא הפסיד כאדם שהוא קורא בתורה, אבל מברך הוא שתיים לפניה ואחת לאחריה - תיובתא דרב חסדא! תיובתא. (י:)

רב חסדא אומר שלמרות שהקורא לא הפסיד, אסור לו לברך את ברכת יוצר אור. הגמרא מקשה מברייטא שאומרת שאפילו הקורא אחרי הזמן מברך שתיים לפניה ואחת לאחריה, ומשאירה את רב חסדא בתיובתא. אך לאחר מכן הגמרא מביאה לישנא נוספת בדברי רב חסדא:

איכא דאמרי, אמר רב חסדא אמר מר עוקבא: מאי לא הפסיד - שלא הפסיד ברכות. תניא נמי הכי: הקורא מכאן ואילך לא הפסיד כאדם שקורא בתורה, אבל מברך הוא שתיים לפניה ואחת לאחריה. (שם)

לפי לישנא זאת רב חסדא מפרש ההפך, משמעות הביטוי 'לא הפסיד' היא שהאדם לא הפסיד את הברכות. ממילא כאן הברייטא היא חיזוק לדבריו.

אם כן אנו רואים שלמסקנת הגמרא ניתן לברך את ברכות קריאת שמע למרות שעבר זמן הקריאה עצמה. אנסה להביא בתמצות כמה שיטות להבנת דין זה, ולאחר מכן אנסה להציע הבנה נוספת.¹

ב. ההבנות השונות

כאמור, השאלה העומדת לפתחנו היא כיצד ניתן להסביר את העובדה שניתן לברך את ברכות קריאת שמע, למרות שכבר עבר זמן קריאת שמע. נראה שניתן לדבר על שתי אפשרויות בהבנת אופי ברכות שמע, שדרכן נוכל להסביר דין זה. ההבנות האפשריות הן:

- ברכות המצוה – ברכות קריאת שמע הן ברכות המצוה למצות קריאת שמע
  - ברכות שבח – ברכות קריאת שמע הן ברכות שנתקנו לומר יחד עם קריאת שמע, אך הן אינן קשורות באופן ממשי אליה.
- ננסה לבאר דרך הבנות אלו את דין 'הקורא מכאן ואילך לא הפסיד'.

1. ברכות המצוה

אם נראה בברכות קריאת שמע ברכות המצוה המוסבות על מצות קריאת שמע, יהיה קשה להסביר את הדין המדובר. שכן אם כבר עבר זמן קריאת שמע, ולכאורה המצוה חלפה, כיצד אפשר לומר עליה את הברכות? הרי זו ברכה לבטלה! הדבר המתבקש לפי שיטה זו, הוא לטעון שגם לאחר סוף הזמן יש קיום של קריאת שמע.² הסבר זה מחודש, ולא פשוט. רבי יהושע מביא טעם לכך שסוף זמן קריאת שמע הוא עד שלוש שעות – שכן אז בני המלכים קמים. לאחר מכן, זה כבר לא זמן 'ובקומך', ולכן זמן המצוה כבר עבר. כמו כן, לשון המשנה היא – "הקורא מכאן ואילך לא הפסיד כאדם הקורא בתורה", ונראה שהכוונה היא

¹ השיטות המובאות הן לפי השיעור שהעביר הרב יאיר קאהן בנושא זה בישיבת הר עציון, בשנת ה'תשפ"ג.

² דברים מעין אלה הציעו הכסף משנה והלבוש. לקמן נדון בכך בהרחבה ונביא את דבריהם.

שקריאת שמע לאחר זמנה היא כלימוד תורה בעלמא, ולא קיום ממשי של קריאת שמע. בנוסף, בהמשך הסוגיא, הגמרא (י:) מביאה גם את דברי רבי מני, שמדייק מכאן את מעלת קריאת שמע בזמנה מול תלמוד תורה, אם כן נראה שהמשנה מדברת על לימוד תורה בעלמא. נראה שהבנה זו צריכה עיון, ונחזור לבארה בהמשך.

2. ברכות השבח

ההבנה השניה היא שברכות קריאת שמע הן ברכות שנתקנו לומר יחד עם קריאת שמע, אך הן אינן קשורות אליה באופן ממשי. בתוך הבנה זו ניתן להציע שני מסלולים אפשריים.

הראשון, הוא שברכות קריאת שמע הן חלק מהתפילה. לפי מסלול זה, גם דין 'הקורא מכאן ואילך' מוסב עד סוף זמן תפילה בלבד. ואכן, רב האי גאון (מובא ברא"ש ברכות א', י) פוסק שניתן לברך עד סוף שעה רביעית, כלומר עד סוף זמן תפילה לדעת רבי יהודה.³

גם לפי ההסבר הזה, שברכות קריאת שמע הן דין בתפילה, ניתן להציע שתי שיטות.⁴ הראשונה היא שברכות קריאת שמע הן כתפילה ממש, וממילא לא ניתן לומר אותן אחרי סוף זמן תפילה. השניה היא שאמירת ברכות קריאת שמע היא מדין סמיכת גאולה לתפילה. יש לברך את ברכת "גאל ישראל" בסמוך לתפילת העמידה, ומכיוון שהגאולה המעליית⁵ התרחשה בבוקר, ניתן לומר את הברכה רק עד סוף שעה רביעית שהיא סוף השליש הראשון של היום (השליש בו השמש עולה למרכז השמים – הבוקר) וסוף זמן תפילה. לשיטה זו נצטרך להוסיף ולומר שאמנם הגמרא הכריעה שסדר ברכות אינו מעכב, אך ניתן לומר שהברכות עצמן

³ הרא"ש (ברכות א', י) התלבט האם ניתן לקרוא את ברכות קריאת שמע עד סוף זמן תפילה לפי רבי יהודה, כלומר עד ארבע שעות, או לפי חכמים, כלומר עד חצות. האחרונים דנו בפסיקת ההלכה בהתלבטות זו, עינו בביאור הלכה נ"ח, ו.

⁴ כך הציע הרב יאיר קאהן.

⁵ כלשון הגמרא בברכות (ד:).

מעכבות זו את זו.⁶ במילים אחרות, הברכות הן כמקשה אחת, והזמן שניתן לברך ברכה אחת משפיע על הזמן שניתן לברך את הברכות האחרות.

נפקא מינה בין השיטות הללו תהיה אם נפסוק כדעת חכמים שסוף זמן תפילה הוא בחצות היום. לפי השיטה הראשונה ניתן יהיה לומר את הברכות עד חצות, כמו תפילה. לעומת זאת, לפי השיטה השנייה, עדיין ניתן יהיה לומר את הברכות רק עד סוף שעה רביעית מן הטעם שהזכרנו.⁷

המסלול השני הוא להבין שהברכות אינן דין בתפילה, אלא עומדות בפני עצמן – ברכות קריאת שמע הן ברכות עצמאיות לחלוטין שעל האדם לברך. לפי הבנה זו נראה שיהיה ניתן לברך את ברכות קריאת שמע אפילו כל היום. כך למשל כתב בשו"ת הרשב"א, שמדובר על ברכות שבח עצמאיות.⁸

אך ניתן להציע שגם לפי הבנה זו ניתן יהיה לקרוא את קריאת שמע רק עד סוף שעה רביעית.⁹ כפי שאמרנו, עד סוף שעה רביעית זהו השליש הראשון של היום, הזמן בו השמש עולה למרום. בעקבות כך, את ברכת יוצר המאורות, שעוסקת

⁶ עיינו בסוגיה בדף יא: העוסקת בדין זה, וכן בירושלמי א', ה; שם ב', א. בנוסף, עיינו בדברי הרשב"א (יא: ד"ה ושמע מינה) ובתוספות (יג. ד"ה "היה קורא"). יש לתת את הדעת לשאלה מה מסקנות הסוגיות השונות, האם דוקא סדר הברכות אינו מעכב או שגם הברכות עצמן אינן מעכבות האחת את השנייה. ניתן גם לעיין בפסיקת השו"ע (או"ח ס', ב-ג) ובנושאי כליו שם (מג"א, פר"ח, כסא אליהו, מחזיק ברכה לרב חיד"א) החלוקים בהבנת דעת השו"ע בסוגיה זו (הרחבתי בעניין זה במאמר "תשלומין לק"ש – בין רחמי לקבלת עול מלכות שמים", קושטא דמילתא, גיליון אב ה'תשפ"ג). שאלה נוספת הרלוונטית לדיוננו היא האם דין "ברכות אינן מעכבות" נאמר דווקא לגבי קריאת שמע, או שהוא שייך גם לאמירת הברכות באופן כללי. אנחנו דנים באופציה השנייה, שכן אנו מציעים כאן שהברכות הן דין נפרד והן נאמרות לאחר זמן קריאת שמע, ומכל מקום לא יצא ידי חובת ק"ש. אפשרות אחרת היא שהברכות אינן מעכבות זו את זו, וכונת הגמרא במילים "לא הפסיד ברכות" היא שלא הפסיד את הברכות כולן, אלא רק את ברכת יוצר אור. מכל מקום נראה לי שהבנה זו קשה.

⁷ הרב יאיר קאהן העלה את ההבנה השנייה בעיקר בגלל קושי בדברי השו"ע שידון לקמן.

⁸ ח"א סי' מ"ז. הרמב"ם (קריאת שמע א', יג) פוסק גם הוא שניתן לומר את ברכות ק"ש כל היום.

⁹ כך הציע חברי איתן סיון ה"ו.

בהתחדשות ובמעבר בין הלילה והיום, לא יהיה ניתן לברך לאחר מכן.¹⁰ גם כאן נדרש לומר שהברכות מעכבות זו את זו.

ג. הפסיקה בשולחן ערוך

רבי יוסף קארו פוסק בשולחן ערוך לגבי סוף זמן תפילה:

ונמשך זמנה עד סוף ד' שעות שהוא שלישי היום. ואם טעה, או עבר, והתפלל אחר ד' שעות עד חצות, אף על פי שאין לו שכר כתפלה בזמנה, שכר תפלה מיהא איכא. (שו"ע או"ח פ"ט, א)

ניתן להתפלל עד סוף שעה רביעית מכיוון שזה זמן שלישי היום. בדיעבד אפשר להתפלל עד חצות, אך המתפלל אז אינו מקבל שכר כתפילה בזמנה. נעיין כעת בדבריו לגבי קריאת שמע של שחרית, שם הוא כותב:

אף על פי שזמנה נמשך עד סוף השעה הג', אם עברה שעה ג' ולא קראה קורא אותה בברכותיה כל שעה ד' שהוא שלישי היום, ואין לו שכר כקורא בזמנה. ואם עברה שעה ד' ולא קראה, קוראה בלא ברכותיה כל היום. (שם נ"ח, ו)

לפי השולחן ערוך, ניתן לקרוא קריאת שמע בברכותיה עד סוף שעה רביעית, שהוא סוף זמן תפילה. בפשטות, שייכנו את השיטה הזאת להבנה לפיה ברכות קריאת שמע הן דין בתפילה. אך יש לדייק בדבריו: כאשר השו"ע מסביר מדוע ניתן לקרוא את שמע בברכותיה עד ארבע שעות, הוא לא אומר שזה מפני שזמן זה הוא סוף זמן תפילה, אלא מפני שזהו שלישי היום.¹¹ בנוסף, אם זמן ברכות

¹⁰ בדומה למה שאמר רב חסדא בדף י': לגבי ברכות קריאת שמע לאחר שלוש שעות (בלישנא קמא).

¹¹ נראה שאפשר להסביר את לשון השו"ע לאור דבריו בבית יוסף שם. הבית יוסף מביא את דברי הרא"ש בשם רב האי, שמתיר לקרוא את שמע בברכותיה עד שעה רביעית, והוא מציין במפורש שזה מפני ששעה רביעית היא סוף זמן תפילה: "משמע דוקא שעה רביעית שהוא זמן תפלה לרבי יהודה אבל מכאן ואילך הפסיד שכר הברכות". עם זאת, בהמשך דבריו הוא מביא את הרמב"ם בפירוש המשנה שמסביר שהשעות המדוברות הן שעות זמניות, ולכן תלויות באורך היום. כלומר, לפי הסבר זה השו"ע פוסק כרב האי שניתן לקרוא את שמע בברכותיה עד ארבע שעות מפני שזה סוף זמן

קריאת שמע הוא עד סוף זמן תפילה, מדוע לא ניתן לברכן בדיעבד עד חצות, כמו שפסק לגבי תפילה? קושי זה דורש לתת הסבר שונה מאשר דין ברכות שמע כחלק מן התפילה. הצגנו לעיל שתי אפשרויות כאלו.

אפשרות אחת היא שברכות קריאת שמע הן ברכות עצמאיות ואין להן קבע. הסיבה שלא ניתן לברך אותן לאחר ארבע שעות היא שלאחר זמן זה לא ניתן לברך את ברכת יוצר אור, שכן עבר שלישי היום הראשון. הסבר זה מעט קשה שכן לכאורה אלו דברי רב חסדא שנדחו בסוגיא (בדף י:) שהובאה לעיל, ואנחנו צריכים להניח שהדחיה היא לא מוחלטת אלא רק לגבי סוף השעה השלישית. כמו כן, אנו צריכים להניח שברכות קריאת שמע מעכבות האחת את השניה. ההנחה הזו, בפשטות, גם לא מסתדרת עם הסוגיה בדף ט, שם הגמרא דנה באפשרות לקרוא את קריאת שמע של ערבית בין עלות השחר להנף החמה, וקובעת שזה אפשרי ובלבד שלא יאמר השכיבנו. פשט הגמרא הוא שניתן לברך את שאר הברכות מלבד השכיבנו, וזה לכאורה בניגוד להנחה שלנו שהברכות מעכבות זו את זו.¹²

האפשרות השניה היא להבין שברכות קריאת שמע הן לא תפילה ממש, אלא הן מדין סמיכת גאולה לתפילה. הגאולה המעליייתא התרחשה בבוקר, ולכן ניתן לומר אותן רק עד השליש הראשון של היום. גם כאן עלינו להניח שהברכות מעכבות זו את זו, ולכן ברכת "גאל ישראל" מעכבת את שאר הברכות, וכפי שהערנו זו הנחה לא פשוטה. זאת ועוד, אנו נתקלים כאן בקושי נוסף, שכן הש"ע כלל לא מזכיר תפילה בדבריו. כמו כן, במחלוקת ר' יוחנן ור' יהושע בן לוי (ברכות ד:) לגבי סמיכת גאולה לתפילה בערבית, דעת ר' יוחנן היא שסומכים גאולה לתפילה

תפילה, והוא מציין שמדובר בשליש היום לא כנימוק להיתר לקרוא את שמע בברכותיה, אלא כדי להדגיש שהשעות האלה הן שעות זמניות.

עם זאת, יש להעיר שההסבר הזה עדיין לא מתרץ מדוע הש"ע לא מאפשר לקרוא את שמע בברכותיה עד חצות, שהרי הוא פוסק כחכמים לגבי סוף זמן תפילה.

¹² אולי אפשר לתרץ את הגמרא לפי שיטת ר"י גיאת (מובאת ברשב"א ט. ד"ה אמר רבי זירא) שהדין שלא אומרים השכיבנו הוא דווקא על תחילת הברכה "השכיבנו וכו'", אך מברכים את הברכה עצמה של "שומר עמו ישראל לעד". ועינו רא"ש (א', ט) שדוחה הבנה זו.

למרות שאין גאולה מעלייתא, וכך אנחנו פוסקים.¹³ בנוסף, אם נרצה לטעון שאחרי סוף שליש היום אין כלל קיום של סמיכת גאולה לתפילה מכיוון שעד הצהריים כבר יצאו ממצרים, כיצד אנו אומרים שיש קיום כלשהו של גאולה לפני חצות הלילה? הרי על פי התורה¹⁴ הגאולה בלילה במצרים היתה בחצות!¹⁵ ונראה שסביר לומר שגאולת הלילה מוסבת על כל הלילה, וכן גאולת היום מוסבת על כל היום.¹⁶

אם כן נרצה להציע הצעה חדשה, שתנסה ליישב את העניינים השונים ולספק הסבר המניח את הדעת.

1. שיטת ר' יוסף קארו

כאשר דיברנו על האפשרויות השונות בהבנת קריאת שמע, הצענו שניתן להבין את ברכות קריאת שמע כברכות המצוה. אמרנו שלפי הסבר זה נצטרך להסביר שגם לאחר סוף זמן קריאת שמע ישנו קיום של קריאת שמע, על מנת שלא ייווצר מצב של ברכה לבטלה.

הצעה מעין זו עלתה בדברי הכסף משנה. הרמב"ם (קריאת שמע א', יג) כותב שניתן לברך את ברכות קריאת שמע כל היום. הכסף משנה על אתר מבאר את דבריו, ומציע שזמן קריאת שמע של שחרית מדאורייתא הוא אכן כל היום. הוא מניח שאם לא כן, היתה כאן בעיה של ברכה לבטלה:

וי"ל דאין הכי נמי דהכי דרשינן ליה ומשום הכי אמרי' הקורא מכאן ואילך
לא הפסיד הברכות ואילו לא היה זמן קריאת שמע כלל היו ברכותיו לבטלה
(כסף משנה, שם).

¹³ אמנם ניתן להסביר שאנחנו פוסקים כרבי יוחנן לפי הקרא, ולא לפי הסברא.

¹⁴ שמות י"ב, כ"ח – ל"ה

¹⁵ אמנם אפשר לטעון שהיה היבט מסוים של גאולה גם קודם חצות, שהתבטא באכילת הפסח. כך משמע מדברי רבי יצחק בן מרון הלוי, שמובאים בספר האשכול (הלכות תפילה י עמוד ב): "כי השכיבנו מעין גאולה היא, [כי] בעת שיצאו [ישראל] ממצרים ואכלו את הפסח ואמר להם אל תצאו איש מפתח ביתו עד בקר וגם הבטיחן שלא יתן המשחית לבא אל בתיהן, היו מתפללין זאת התפלה".

¹⁶ אפשר שאפילו לכל היום יש מעלה של 'גאולה מעלייתא'.

בהמשך דבריו כותב הכסף משנה שחכמים הם אלו שהגבילו את זמן קריאת שמע עד סוף שלוש שעות מכיוון שצריך לסמוך גאולה לתפילה. כאן יש לציין, שסוף זמן תפילה הוא עד ארבע שעות, ואילו סוף זמן קריאת שמע הוא עד סוף שלוש שעות. אם סוף זמן קריאת שמע קשור לזמן תפילה, אזי קשה העובדה שלא מדובר באותו הזמן. גם הכסף משנה היה ער לענין זה והסביר שמכיוון שצריך לקרוא קריאת שמע לפני התפילה ממילא סוף זמן ק"ש הוקדם לפני סוף זמן תפילה.¹⁷

יש קושי בהסבר זה: לשון המשנה הוא – "הקורא מכאן ואילך לא הפסיד כאדם הקורא בתורה". לפי דברי הכסף משנה נראה שמדובר על דבר הרבה יותר משמעותי מקריאה בתורה, שהרי מדובר על קיום ממשי של קריאת שמע. מכל מקום דברי הכסף משנה יכולים לספק לנו פתח אל הבנתו בדין ברכות קריאת שמע. הנחת היסוד של הכסף משנה בבואו להסביר את דין ברכות קריאת שמע היא שללא קיום של קריאת שמע הברכות יהיו לבטלה.

אנחנו נלך בעקבות דברים אלו בבואנו להסביר את שיטת השולחן ערוך.

א. קצת זמן קימה

על פסיקת השולחן ערוך שהבאנו לעיל לגבי סוף זמן קריאת שמע של שחרית, כותב הלבוש:

אף על פי שזמנה נמשך עד סוף השעה השלישית שהוא עד רביע היום, אם עברה שעה שלישית ולא קראה קורא אותה בברכותיה כל שעה רביעית שהוא שליש היום, שגם עד שם הוא קצת זמן קימה, מכל מקום אין לו שכר כקוראה בזמנה. ואם עברה שעה רביעית ולא קראה, לא יקרא אותה אז בברכותיה ואם יברך הוי ברכה לבטלה, אבל בלא ברכותיה יכול לקרותה כל היום כולו דלא גרע מקורא בתורה (לבוש או"ח נ"ח, ו)

הלבוש מבין שלשיטת השולחן ערוך ניתן לברך את ברכות קריאת שמע במשך השעה הרביעית מפני שעדיין יש קיום של המצווה. הוא מחדש שגם עד סוף זמן שעה רביעית זהו "קצת זמן קימה".

¹⁷ לענ"ד הסבר זה קצת דחוק. לקמן נציע הסבר אחר לשיטת הרמב"ם.

את העיקרון הכללי של דברי הלבוש ניתן לדייק מדברי השולחן ערוך. השולחן ערוך כותב לגבי קריאת שמע בשעה הרביעית:

אם עברה שעה ג' ולא קראה קורא אותה בברכותיה כל שעה ד' שהוא שלישי היום, ואין לו שכר כקורא בזמנה. (שו"ע שם)

מי שקורא קריאת שמע בשעה הרביעית אינו מקבל שכר כמו הקורא בזמנה, אך מכל מקום משמע שכן מקבל שכר על קריאתו. לעומת זאת לגבי הקורא ק"ש לאחר שעה רביעית:

ואם עברה שעה ד' ולא קראה, קוראה בלא ברכותיה כל היום. (שם)

כאן השולחן ערוך אינו מזכיר שכר מיוחד. נראה שדיוק זה הוביל את הלבוש לומר שיש עדיין קיום של קריאת שמע עד ארבע שעות.¹⁸

אך גם דבריו של הלבוש קשים, שכן המשנה אומרת שכל הקורא קריאת שמע לאחר מכן לא הפסיד כאדם הקורא בתורה. הגמרא מפרשת שלא הפסיד מוסב על הברכות, ואם כן, נראה שבזמן שקריאת שמע נחשבת כקריאת התורה, עדיין לא הפסיד את הברכות. הלבוש עושה חילוק בין השניים. מצד אחד, במהלך השעה הרביעית, יש קיום של קריאת שמע המאפשר לברך:

אם עברה שעה שלישית ולא קראה קורא אותה בברכותיה כל שעה רביעית שהוא שלישי היום, שגם עד שם הוא קצת זמן קימה (לבוש שם)

ומן הצד השני, לאחר השעה הרביעית, אין קיום קריאת שמע אלא רק ההשוואה לאדם הקורא בתורה, שלא מאפשרת לברך:

ואם עברה שעה רביעית ולא קראה, לא יקרא אותה אז בברכותיה ואם יברך הוי ברכה לבטלה, אבל בלא ברכותיה יכול לקרותה כל היום כולו דלא גרע מקורא בתורה (שם)

בנוסף, הטעם לסוף זמן קריאת שמע שמביא רבי יהושע קשה על דברי הלבוש. רבי יהושע מסביר במשנה שזמן קריאת שמע הוא עד שלוש שעות מכיוון שזו השעה בה קמים בני המלכים. בני המלכים הם לכאורה האחרונים שקמים, ולפי

¹⁸ הלבוש בעצמו מנסח את דבריו בדומה לשו"ע ומזכיר את השכר רק לגבי קריאת שמע שבשעה הרביעית.

זה נקבע סוף זמן קריאת שמע. אם כן, כיצד אומר הלבוש שיש כאן עדיין קצת זמן קימה?¹⁹

כאמור, שיטת השולחן ערוך צריכה בירור. נראה לדייק מדבריו שאכן יש קיום מסוים של קריאת שמע בשעה הרביעית שלא קיים לאחר מכן. לא ברור על איזה קיום מדובר, וראינו את הקשיים מהמשנה ומהגמרא על כך. ננסה להציע דרך שתסביר את שיטת השולחן ערוך וכן תתיישב עם דברי המשנה והגמרא.

ד. ברכות של קריאת שמע

1. שני קיומים בקריאת שמע

כאשר אנחנו מתבוננים במצות קריאת שמע, ניתן להצביע על כמה כיוונים בהבנת מהות המצוה. האפשרות הפשוטה ביותר היא שמהות מצות קריאת שמע היא קבלת עול מלכות שמים. כך מנסח זאת ספר החינוך:

משרשי המצוה, שרצה השם לזכות עמו שיקבלו עליהם מלכותו ויחודו בכל יום ולילה כל הימים שהם חיים, כי בהיות האדם בעל חומר נפתה אחר הבלוי העולם ונמשך לתאוותיו צריך על כל פנים זכרון תמידי במלכות שמים לשמרו מן החטא. על כן היה מחסדו לזכותנו, וצונו לזכרו שני העתים האלה בקבע ובכוונה גמורה (ספר החינוך פרשת ואתחנן מצוה תכ)

אחד השרשים של מצות קריאת שמע, הוא שעל כל אדם לקבל עול מלכות שמים ביום ובליילה, רבינו יונה מסביר בצורה זו מדוע לא ניתן לצאת ידי חובת קריאת שמע בקריאה שעל המיטה:

צריך כוונת הלב לקבל עליו עול מלכות שמים במורא, ובאותה שעל מטת אינו מכוין על זה. (רבינו יונה ברכות יב. באלפס)

לעומת גישה זו, ניתן להציע גישה אחרת. הגמרא (כא.) מביאה את דעת רב יהודה²⁰ שקריאת שמע היא מדרבנן. רבינו יונה מסביר שיטה זו כך:

¹⁹ כך הקשה גם המעדני יו"ט (ברכות א', י) על הלבוש. הצ"ח (יא.) הציע ליישב שיש מיעוט בני מלכים שקמים בד' שעות, ומוכיח זאת משיטת בית שמאי.

²⁰ בחלק מהגרסאות בשם שמואל, וכך הופיע אצל הר"ף.

דס"ל לשמואל דק"ש דרבנן, ואף על פי שכתוב בתורה ובשכבך ובקומך, ס"ל לשמואל שלא אמרה תורה דוקא ק"ש אלא שיקרא בתורה בכל מקום שירצה, ומה שאנו קורין זאת הפרשה דוקא אינו אלא מדרבנן, ולפיכך ס"ל אינו חוזר וקורא.

(שם יב: באלפס ד"ה "אמר")

החיוב "בשכבך ובקומך" שמופיע בתורה²¹ הוא בעיקרו חיוב לקרוא קטע כלשהו מן התורה, אך חכמים תיקנו לקרוא דווקא את הפרשיות הללו של ק"ש. אמנם רבינו יונה מסביר כך את הדעה שקריאת שמע היא מדרבנן, אך פירוש זה קרוב מאוד לפשט הפסוקים. הפסוקים מדברים על "ושננתם לבניך ודברת במ", ועל כך מוסבות המילים "בשכבך ובקומך".

אם כן, אולי ניתן להציע שקיום זה, של קריאת שמע כתלמוד תורה, קים בקריאת שמע גם לדעת מי שסובר שיש מצות קבלת עול מלכות שמים מדאורייתא בקריאת שמע. יוצא מכאן שניתן להצביע על שני קיומים במצות קריאת שמע: קבלת עול מלכות שמים, וקריאה בתורה.²²

כעת ננסה לבחון את הזיקה בין שני דינים אלו לציוי לעשותם בזמן מסוים – "בשכבך ובקומך".

2. בשכבך ובקומך

אנו מצוים לקיים את מצות קריאת שמע פעמים ביום, בשכבך ובקומך, בלילה ובבוקר. גם את גדר ציווי זה ניתן להבין בשתי דרכים:

- בוקר ולילה טבעיים – כאשר התורה כותבת "בשכבך ובקומך" היא מתכוונת לבוקר וללילה, כפי שאנו מכירים אותם בטבע.

²¹ דברים ו', ז'

²² ניתן להביא ראיה לכך שישנם שני קיומים במצות קריאת שמע מדברי האוהל המועד (קריאת שמע ב', ג) המובאים בבית יוסף (או"ח ע', א). לדבריו, נשים חייבות רק בפסוק ראשון של קריאת שמע, ופטורות מאמירת שאר הפרשיות. נראה להסביר שיוצאים ידי חובת הקיום של קבלת עול מלכות שמים, בו נשים חייבות, כבר באמירת הפסוק הראשון. בתלמוד תורה הן אינן חייבות, וממילא אינן חייבות להשלים את קריאת הפרשיות כדי לצאת גם בקיום תלמוד תורה.

- בוקר ולילה אנושיים – כאשר התורה כותבת "בשכבך ובקומך" היא מתכוונת לבוקר וללילה המוגדרים לפי התנהגות בני האדם. זמן השכיבה וזמן הקימה.

שני זמנים אלו חופפים רוב הזמן, אך ניתן להצביע על מצבים בהם קיים רק אחד מהם. הגמרא (ח:): מביאה את דברי ר' שמעון בר יוחאי בשם ר' עקיבא שאומר שניתן לקרוא קריאת שמע של ערבית בין עליית עמוד השחר לבין הנץ החמה. הגמרא מסבירה שאף על פי שכבר התחיל היום, עדיין יש אנשים ששוכבים במיטתם, ולכן ניתן לקרוא עדיין קריאת שמע. אם כן, ניתן אולי ללכת בכיוון דומה, ולהציע שלגבי קריאת שמע של שחרית, זמן הקימה של בני האדם הוא עד סוף שעה שלישית, כמו דברי רבי יהושע. למרות זאת, הבוקר הטבעי הוא שליש היום הראשון, והוא ממשיך עד סוף שעה רביעית. הזמן הטבעי של קריאת שמע של שחרית נמשך גם לאחר סוף זמן הקימה האנושי.²³

לעיל הצענו שבקריאת שמע יש שני קיומים. נראה שניתן לקשר בין כל קיום להבנה מסוימת במשמעות "בשכבך ובקומך".

²³ להרבה מן הפוסקים נראה שדין קריאת שמע של ערבית בין עלות השחר להנץ החמה הוא דווקא אם נאנס, בניגוד לאמירת ברכות קריאת שמע לאחר שעה שלישית (אמנם הטור [או"ח נח] כותב שיכול לברך לאחר שעה שלישית אם נאנס, ועינו בבית יוסף שם שכותב שזה לאו דוקא). בבסיס העניין נראה לומר שכאשר הזמן הטבעי סותר את הזמן האנושי לא ניתן לקיים את מצוות קריאת שמע, אפילו אם זהו זמן קימה או שכיבה, אך לא ההפך. כלומר, ישנה משמעות לבוקר ללא זמן קימה, אך אין משמעות לזמן שכיבה ללא לילה. המיוחד בזמן שבין עלות השחר לנץ הוא שהוא כבר נחשב בוקר לחלק מהעניינים, אך הוא אינו יום לגמרי (שהרי עוד לא יצאה השמש). מכיוון שיש ספק בזמן הטבעי עצמו האם הוא נחשב בוקר, ניתן לקרוא בו קריאת שמע רק במקרה של אונס. אין במקרה זה סתירה חזיתית בין הזמן הטבעי לזמן האנושי, אך עדיין ישנו ספק סתירה. זאת לעומת השעה הרביעית, שהיא אמנם כבר לא זמן קימה, אך הזמן הטבעי הוא עדיין בוקר (הקיום בזמן הבוקר יבואר לקמן). הסבר זה עונה על קושיה שהקשו כמה מהראשונים על דברי רבי יהושע: אם בני המלכים ישנים עד שלוש שעות, מדוע לא יוכלו לומר קריאת שמע של ערבית עד אז, שכן זה עדיין זמן שכיבה? נראה לומר שכאשר הזמן הטבעי סותר לגמרי את הזמן האנושי לא ניתן ללכת לפיו כלל. לעומת זאת במקרה של בין עלות השחר לנץ ניתן לדבר על זמן שכיבה מכיוון שזהו עוד לא יום לגמרי.

א. קבלת עול מלכות שמים – שכיבה וקימה

הבאנו לעיל את דברי החינוך על שרש מצוות קריאת שמע, נחזור על דבריו שנית:

משרשי המצוה, שרצה השם לזכות עמו שיקבלו עליהם מלכותו ויחודו בכל יום ולילה כל הימים שהם חיים, כי בהיות האדם בעל חומר נפתה אחר הבלי העולם ונמשך לתאוותיו צריך על כל פנים זכרון תמידי במלכות שמים לשמר מן החטא. (ספר החינוך פרשת ואתחנן מצוה תכ)

הסיבה שאדם צריך לקבל עול מלכות שמים ביום ובלילה היא שהאדם נפתה אחרי הבלי העולם, וצריך זיכרון להישמר מהחטא. קבלת עול מלכות שמים היא קריאת כיוון בשני מועדים ביום של האדם, על מנת להשאירו בדרך הישר. החינוך ממשיך ומבאר מדוע זמני קריאת שמע הם דווקא בבוקר ובערב:

אחת ביום להועיל לכל מעשינו שביום, כי בהיות האדם זוכר בבקר אחדות השם ומלכותו וכי השגחתו ויכלתו על הכל, ויתן אל לבו כי עיניו פקוחות על כל דרכיו וכל צעדיו יספור לא יתעלם ממנו דבר מכל דבריו, ולא יוכל ממנו להחביא אחת מכל מחשבותיו, הלא יהיה לו למשמר מחשבתו זאת והודאת פיו בדבר הזה כל היום ההוא, ויהיה לו הודאת הלילה בזה גם כן למשמר כל הלילה. (שם)

כאשר האדם פותח את יומו, עליו לקרוא קריאת שמע ולקבל עול מלכות שמים, על מנת שהדבר ילווה אותו ביומו. כמו כן, על האדם לעשות זאת בלילה כדי שיהיה לו למשמר גם בלילה. נראה שענין זה קשור בקשר הדוק לעולמו של האדם. קריאת שמע אמורה להוות פתיחה וסיום ליומו של האדם. האדם מתחיל את יומו בקבלת עול מלכות שמים, ומפקיד את נשמתו אצל הבורא למשך הלילה בקבלת עול מלכות שמים. לפיכך, הדבר מתאים להבנה לפיה הציווי "בשכבך ובקומך" מדבר על הלילה והבוקר האנושיים, השכיבה והקימה.

ב. קריאה בתורה – לילה ובוקר

אם קישרנו את ענין קבלת עול מלכות ליום האנושי, נראה שהקיום של מצות קריאת שמע כקריאה בתורה תשוך דוקא לצד השני. כאשר הקב"ה מצוה את האדם "ושונתם לבניך ודברת בם בשבתך בביתך ובלכתך בדרך ובשכבך ובקומך" הקב"ה דורש מהאדם מסירות מוחלטת לתורה. לא משנה באיזה מצב האדם

נמצא, עליו לקרוא בתורה. על האדם להתעלות מעל לקיום האנושי ולא להיכנע למקרים אשר יקרו את כל בני האדם.

הקב"ה מצוה את יהושע – "והגית בו יומם ולילה" (יהושע א', ח). עיסוק מסור בתורה נוגד את לוח הזמנים האנושי של האדם, והוא מצוה לעסוק בתורה בין ביום ובין בלילה. המשנה באבות (א', ב) אומרת: "על שלשה דברים העולם עומד, על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים". כלומר, הקיום של העולם תלוי בעיסוק בתורה. לפי זה, קריאת שמע היא חובת קריאה בתורה בלילה ובבוקר, מכיוון שעליו עומד העולם.

בעקבות הבנה זו, מסתבר לקשר את קיום קריאת שמע כקריאה בתורה לזמנים הטבעיים.

3. שעה רביעית

כאמור, הזמנים הטבעיים והאנושיים של שכיבה וקימה אינם תמיד חופפים. ניתן להציע שזהו המתח הקיים במשנתנו. מתחילת זמן קריאת שמע עד סוף שלוש שעות, הבוקר הטבעי וזמן הקימה האנושי הם חופפים. עם זאת, מסוף שעה שלישית עד סוף שעה רביעית נשאר רק הבוקר הטבעי, ואילו זמן הקימה האנושי נגמר עם קימת בני המלכים.

לפי מה שהצגנו, הקיום שנשאר, לאחר שנגמר זמן הקימה ונשאר רק זמן הבוקר, הוא קיום הקריאה בתורה. הדבר מקביל לדברי המשנה – "מכאן ואילך לא הפסיד כאדם הקורא בתורה". באמת מדובר כאן על קריאה בתורה בלבד, וכמו שאמר רבינו יונה, ניתן היה לקרוא כל פרשה לולא תיקנו חכמים לקרוא דווקא פרשיות אלו. בעקבות כך, מכיוון שנשאר הקיום של קריאת שמע כקריאה בתורה, ניתן לברך את הברכות. אך לאחר שנגמר הבוקר – השליש הראשון של היום – כבר לא נשאר קיום זה.

ניתן היה לומר שגם אחרי שעות הבוקר יהיה קיום של הקורא בתורה, שכן התורה שייכת כל היום, ואולי אפשר להסביר כך את שיטת הרמב"ם שהבאנו לעיל. אך ניתן להציע שיש קיום מיוחד של קריאה בתורה דווקא בבוקר: כפי שראינו, העיסוק בתורה מקיים את העולם, ולכן יש חיוב מיוחד ללמוד בשעות הבוקר והלילה שבהן העולם כביכול אינו "ציב", השעות בהן העולם עובר שינויים.

לחלופין, אפשר אולי להציע שהמחלוקת האם ניתן לברך ברכות ק"ש כל היום (כדעת הרמב"ם) או רק עד סוף ארבע שעות (כדעת השו"ע) קשורה לשאלה האם הקיום של ק"ש הוא לימוד תורה או קריאה בתורה. האם זה מעין חיוב מינימלי של "והגית בו יומם ולילה", כלומר אפשרות "לצאת ידי חובה" בלימוד תורה יומי, מעבר לחיוב הבלתי פוסק של "והגית", או שיש חידוש אחר בציווי "בשכבך ובקומך". אם רואים את ק"ש כסתם לימוד אכן ניתן לומר שיהיה אפשרי לברך כל היום, אך אם רואים אותה כקריאה הצהרתית, אפשר לומר שיהיה לה זמן מוגדר, התלוי במשמעות ההצהרה כפי שהצענו. הצהרה זקוקה להקשר מסוים, והקשר זה קיים דווקא בבוקר.

אם כן, נראה שעל פי דברינו, דברי השו"ע עולים יפה. הזכרנו כי מדבריו עולה שיש שכר קריאת שמע מיוחד של "קריאת שמע שאינה בזמנה" בשעה הרביעית, וכן שאת הברכות לא ניתן לברך לאחר מכן. דברים אלו מצביעים על כך שישנו קיום נוסף של קריאת שמע גם בשעה הרביעית, וקיום זה הוא מה שמאפשר לברך את הברכות בשעה זו. לשיטתנו אין צורך לטעון שהברכות הן דין נפרד לגמרי או שהן שייכות לתפילה – הקיום הנוסף שמאפשר לקרוא את שמע בברכותיה בשעה הרביעית הוא קיום של הקורא בתורה. ההסבר שלנו מתיישב היטב גם עם לשון המשנה, ממנה עולה שקריאת שמע לאחר זמנה היא פשוט קריאה בתורה, בהתאם לדברינו על הקיום היחודי של קריאה בתורה שיש בקריאת שמע.

ה. היחס בין הקריאה לחיוב הברכות

בדברינו לעיל ניסינו להסביר כי קיום ה"קריאה בתורה" שבקריאת שמע, מאפשר לברך את הברכות גם לאחר שעבר זמן הקיום של קבלת עול מלכות שמים. כעת נבחן את הקשר בין תוכן הברכות לקיומם השונים של קריאת שמע. כמו כן, נרצה לבחון לעומק את הצורה שבה קיום קריאת שמע משפיע על החיוב בברכות קריאת שמע, והיחס ביניהם.

1. משמעות ברכות קריאת שמע

לאחר שעסקנו באופי ברכות קריאת שמע, ננסה להתבונן במשמעות הברכות ולראות את הקשר שלהן למצות קריאת שמע.

הרב סולובייצ'יק²⁴ מסביר שבקריאת שמע יש שלושה אופנים בהם מקבלים עול מלכות שמים. בני האדם חווים את הקב"ה בשלוש צורות – כבורא, כמתגלה וכמשגיח. שלושה אופנים אלו באים לידי ביטוי בפרשיות השונות. הפרשיה הראשונה היא קבלת עול מלכות שמים כללית – הקב"ה כבורא. הפרשיה השנייה היא קבלת התורה ועול מצוות – הקב"ה כמתגלה. הפרשיה השלישית מדברת על יציאת מצרים – הקב"ה כמשגיח.

כמו כן, משמעויות אלה מתבטאות גם בברכות קריאת שמע: ברכת יוצר אור מתיחסת לקב"ה כבורא, ברכת אהבת עולם מתיחסת לקב"ה כמתגלה (נותן התורה), וברכת גאל ישראל מתיחסת לקב"ה כמשגיח. ברכות אלו נתקנו כהרחבה למצות קריאת שמע, ותפקידן לשבח את הקב"ה בכל אחד משלושת האופנים הללו. המחייב של ברכות אלו הוא מצות קריאת שמע. ברכות אלו הן לא ברכת המצוה של קריאת שמע, אלא הן רק הרחבה שלה. ואדם המקיים את מצות קריאת שמע, מחויב לומר ברכות אלו.

הצענו לעיל שישנם שני קיומים במצות קריאת שמע – קבלת עול מלכות שמים וקריאה בתורה. הסברנו כיצד הברכות מבטאות, באופנים שונים, את קבלת עול מלכות שמים. אך נראה שבברכות טמונה משמעות גם לגבי הקיום של קריאה בתורה. ברכת אהבת עולם כמובן עוסקת ישירות בתורה. באשר לברכות יוצר אור וגאל ישראל, ניתן לדבר על שני מחיבים של עם ישראל בתורה: המחייב האחד הוא הקב"ה כבורא העולם, אדון העולם; והמחייב השני הוא שהקב"ה הוציא את עם ישראל ממצרים וקנה אותם לעבדים.²⁵ עקרונות אלו מתבטאים

²⁴ כך שמעתי בשמו מהרב יאיר קאהן, ודברים דומים כתובים ברשימות שיעורים ברכות כ: ד"ה ובביאור החילוק.

²⁵ אפשר לזהות את המחייב הכפול הזה גם לגבי מצות שבת, כפי שעולה מהשוואת עשרת הדברות בחומש שמות לאלו שבחומש דברים. בחומש שמות התורה מנמקת את מצות השבת באמצעות בריאת העולם: "כִּי שֵׁשֶׁת יָמִים עָשָׂה ה' אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ אֶת הַיָּם

בברכת יוצר אור, ובברכת גאל ישראל. לכן גם כשיש רק את הקיום של קריאה בתורה ניתן יהיה לברך אותן.

2. חיוב ברכות קריאת שמע

שבתי ומצאתי בספר 'מגיד תעלומה' לזקני בעל ה'בני יששכר' ר' צבי אלימלך שפירא מדינוב שכותב דין מעניין לגבי אמירת הברכות לאחר סוף זמן קריאת שמע:

נ"ל כעין דמדומי ראייה מכאן אהא דפסקינן הקורא מכאן ואילך לא הפסיד הברכות, ופסק הרא"ש דוקא בזמן הראוי לתפילה אבל אחר זמן תפילה הוה ברכה לבטלה, ונ"ל דוקא כשלא קרא קריאת שמע בזמנה, אבל אם אירע שקרא קריאת שמע בזמנה בלא ברכות יכול לומר אח"כ הברכות (עם קריאת שמע כקורא בתורה) אפילו לאחר זמן תפילה, ולא מיקרי ברכה לבטלה כי כשאומר קריאת שמע נתחייב בברכות וצריך להשלימם. וכעין דמדומי ראייה מכאן כי כמו שסדר ברכות אינו מעכב אפילו אם קורא קריאת שמע ולאחר זמן קורא כל הברכות, והנה זמן לא ניתקן רק לקריאת שמע, וכיוון שקרא קריאת שמע ונתחייב בברכות, למה לא יאמרם אחר כך? (י"ב. ד"ה "סדר ברכות")

לשיטתו, ברגע שאדם אומר את קריאת שמע הוא מתחייב בברכות קריאת שמע. לכן, למרות שאם הפסיד ק"ש בזמנה, יכול לאמרה בברכותיה רק עד שעה רביעית, אם אמר קריאת שמע בזמנה יכול לברך את הברכות גם לאחר הזמן, מכיוון שהתחייב בהן. נראה שדבריו יכולים להתאים לשיטה שהצגנו, עם חידוש נוסף. הסברנו בשיטת השו"ע שהברכות הן דין בקריאת שמע, והן ברכות המצוה. אך כאן עולה שיטה שונה, שלפיה הברכות הן ברכות שבח שנתקנו בעקבות קריאת שמע.²⁶ וכך אכן כותב ה'מגיד תעלומה' במקום אחר:

וְאֵת כָּל אֲשֶׁר בָּם וַיִּנַּח בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי (שמות כ', יא). לעומת זאת, בחומש דברים הנימוק למצות השבת הוא הגאולה מעבדות מצרים: "וַיִּזְכְּרֶתָּהּ כִּי עֶבֶד הָיִיתָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם וַיִּצְאֶךָ ה' אֱלֹהֶיךָ מִמִּצְרַיִם בְּיַד חֲזָקָה וּבְזֵרַע נְטוּיָה".

²⁶ ולכן גם אין להן נוסח של "אשר קדשנו במצוותיו וציוונו", כפי שמסביר הרשב"א בתשובה (חלק א', מז).

דהברכות אין שייכות לסמיכת קריאת שמע דאינן ברכות המצוה שמברכין אקב"ו על מצוה פלונית... רק בעידן קריאת שמע מחויבים לברך הברכות. (שם דף ב. על תוספות "מאימתי" ד"ה "בא"ד ועוד קשה")

על אף שלא מדובר בברכות המצוה, החיוב לומר את הברכות נובע מקריאת שמע עצמה, וכפי שאמרנו לעיל הן מכילות משמעויות הקשורות בקריאת שמע. נראה כי לדברי ה'מגיד תעלומה', חכמים תיקנו לומר את הברכות יחד עם קריאת שמע, אך החיוב לאומרן קיים גם לאחר קריאת שמע. מכיוון שברכות אלו לא נתקנו כחלק ממצוות קריאת שמע, אין להן קבע.²⁷ עם זאת, הן כן תלויות במחייב של קריאת שמע על מנת לברכן, ולכן דווקא אם קוראים את קריאת שמע בזמנה ניתן לברך אותן. דבר זה מאפשר לאומרן גם לאחר זמן קריאת שמע, בתנאי שקרא קריאת שמע בזמנה.

אפשר להציע אפשרות אחרת, ולומר שהמחייב של ברכות קריאת שמע הוא אחר, ויש לו מוקד עצמאי, כפי שמופיע בירושלמי (ברכות א' ה) המובא בדברי רש"י:

כדאמר בברכות ירושלמי: שבע ברכות הללו על שם שבע ביום הללתיך.
(יא. ד"ה בשחר מברך)

ברכות קריאת שמע הן חיוב נפרד מחיוב קריאת שמע. לפי זה, אפשר להגדיר את היחס בין הברכות לבין קריאת שמע באופן אחר: קריאת שמע לא מחייבת באמירת הברכות, אלא היא מעין מתיר לברכות. חכמים תיקנו לומר ברכות אלו, שעוסקות בשבח להקב"ה ובעניינים של קבלת עול מלכות שמים ותורה, כפי שביארנו; אך לא יתכן שאדם יברך ברכות אלו מבלי לקרוא קריאת שמע. לפי הבנה זו, יש חיוב עצמאי לומר את הברכות, אלא שהאדם מנוע מלאומרן כל עוד לא קיים את מצוות קריאת שמע, ורק כאשר הוא קורא את שמע החיוב בברכות "נכנס לתוקף".²⁸

²⁷ עדיין ניתן לומר שלדעת השו"ע חכמים תיקנו ברכות אלו ממש כחלק ממצוות קריאת שמע, ואפשר לומר אותן דווקא בזמן קריאת שמע. אך כאן אנו מציעים הבנה נוספת, שלפיה קריאת שמע היא רק המחייב של אמירת ברכות אלו, שאין להן קבע.

²⁸ יש לומר לפי הבנה זאת שאם אדם התחיל לברך ברכות קריאת שמע בזמן, אך נמנע מקריאת שמע עצמה עד שעבר זמנה, למפרע מתגלה שאמר ברכות אלו באיסור

אם נבין באחת משתי שיטות אלו את ברכות קריאת שמע, ניתן להציע חידוש נוסף. בשיטה שהצגנו במאמר זה הצענו שישנם שני קיומים בקריאת שמע, המאפשרים לברך את הברכות. לפי זה, יש לומר שגם אם אדם קרא קריאת שמע בשעה הרביעית ללא הברכות, יוכל לברך את ברכות קריאת שמע לאחר מכן כל היום. זאת מפני שלפי דברינו, אם קריאת שמע מאפשרת לומר את הברכות בשעה הרביעית יחד איתה, סימן שהקיום של קריאת שמע המחייב או המתיר לברך את הברכות עדיין קיים.

עם זאת, נראה שהמגיד תעלומה אינו מקבל את המהלך הזה. לדבריו, ניתן לברך את ברכות קריאת שמע כל היום דוקא אם קרא את שמע ב"זמנה" (כלומר עד שעה שלישית), אך אם קרא בשעה רביעית יכול לברך רק בעת הקריאה, ולא במשך היום. כלומר ה"חיוב" בברכות שנשאר במשך כל היום הוא תוצאה של קריאת שמע ב"זמנה" בלבד. נראה להסביר שלשיטתו ברכות קריאת שמע הן חיוב הנובע מקריאת שמע, אך הן גם חלק מהתפילה. קריאת שמע המחייבת בברכות היא קריאת שמע עד סוף שעה שלישית, הקריאה של קבלת עול מלכות שמים. למרות זאת, את הברכות עצמן ניתן לומר גם מדין תפילה, אך רק יחד עם פסוקי קריאת שמע. במילים אחרות, המחייב בברכות הוא הקיום של קבלת עול מלכות שמים, שקיים רק בקריאת שמע בזמנה. אדם שלא קרא את שמע בזמנה אמנם לא התחייב לברך את הברכות, אך אם הוא קורא את פסוקי קריאת שמע הוא יכול לומר את הברכות (=לא הפסיד אותן) עד סוף שעה רביעית, כל עוד הברכות שייכות מדין תפילה.²⁹

מכיוון שלא היה יכול לאמרן בלא קיום קריאת שמע. האפשרות לברך את ברכות קריאת שמע לפני הקריאה היא דווקא בעת שקורא קריאת שמע, מכיוון שקורא את שמע לאחר מכן.

²⁹ ועיינו בפני משה על ירושלמי א', ה (ד"ה אין מן הדא): "דהיינו טעמא שלא היו מברכין ברכות קריאת שמע, משום שקורין בתחילה עשרת הדברות, והן הן גופה של קריאת שמע כדלעיל, ועל עשרת הדברות לא תיקנו ברכות... כלומר שאם היו יכולין לקרות גם בגבולין לעשרת הדברות לא היו צריכין גם כן לברך ברכות קריאת שמע אחרי כן, שכבר יצאו בקריאת הדברות שנכללו בהן כל ג' פרשיות של קריאת שמע". מדבריו עולה שאם כבר קימו את קריאת שמע אך לא על ידי פסוקי שמע (אלא על ידי קריאת עשרת הדברות) ולא בירכו את הברכות, אין צורך לברך את הברכות לאחר מכן גם אם חוזרים ואומרים קריאת שמע. זאת מכיוון שהברכות נתקנו רק על קיום קריאת שמע הבא יחד עם פסוקי קריאת שמע. מדבריו נראה שאין חובה לברך את הברכות, שכן הקיום לא הגיע על ידי

1. סיכום

במאמר זה דנו בסוגיית הקורא את שמע לאחר שעה שלישית, ובשאלת האפשרות לברך במצב כזה את ברכות קריאת שמע. המשנה אומרת שאדם כזה "לא הפסיד כאדם הקורא בתורה" ובברייתא מפורש שהוא לא הפסיד את הברכות.

הצגנו מספר שיטות שונות להבנת דין זה, והצגנו נפקא מינות בין השיטות, וקשיים העולים מהן. בעקבות דברי השו"ע, שהעידו על כך שישנו קיום כלשהו של קריאת שמע בשעה הרביעית המאפשר לומר את הברכות כברכות המצוה, הצענו הבנה חדשה. לפי הבנה זו, בקריאת שמע ישנם שני קיומים – קבלת עול מלכות שמים, וקריאה בתורה. הקיום של קבלת עול מלכות שמים תלוי בזמן השכיבה והקימה, והוא עד סוף שלוש שעות. הקיום של קריאה בתורה תלוי בשעות הבוקר הטבעיות והוא עד סוף שעה רביעית. קיומים אלו הם המאפשרים לברך את הברכות, לכן גם בשעה הרביעית ניתן לברך את הברכות בעקבות קיום הקריאה בתורה.

לסיום, בחנו את הקשר בין תוכן ברכות קריאת שמע לבין הקיומים השונים שהצגנו. כמו כן, בעקבות דברי ה"מגיד תעלומה" הצגנו עוד אפשרויות להבנת ברכות קריאת שמע כזקוקות לקיום קריאת שמע, למרות אי היותן ברכות המצווה, והראינו כיצד דבר זה משפיע על האפשרות לאומרן ללא קיום קריאת שמע במהלך היום.

פסוקי קריאת שמע. אך אולי נאמר שאם חוזר וקורא את פסוקי שמע, מותר לומר את הברכות, אלא שאינו מחויב בכך. כלומר קריאת הפסוקים מאפשרת לומר את הברכות כחלק מהתפילה.